

Dr. Marcin Nadobnik

profesor Uniwersytetu Poznańskiego.

Obszar i ludność b. dzielnicy pruskiej.

Przy wykreślaniu granic Polski w Poznańskim i na Pomorzu Traktat Pokojowy trzymał się tylko w nieznacznej mierze istniejących granic administracyjnych, prowincjonalnych i powiatowych. O pociągnięciu linii granicznej decydowały' przede wszystkim względy etnograficzne, w mniejszym zaś stopniu komunikacyjne i gospodarcze, a już prawie wcale nie względy historyczne i administracyjno-polityczne. Tern się tłumaczy, dlaczego od b. Księstwa Poznańskiego, przedstawiającego pewną całość historyczną i administracyjną, odcięto dość znaczny pas ziemi na zachodzie, przyłączając tylko skrawek ze Śląska na południu, i dlaczego b. Prusy Królewskie zostały tak straszliwie pokrajane i Polsce tylko częściowo przyznane. Przez nieprzyłączenie do Polski Gdańska i Kwidzyna pozbawiono nawet Pomorze centrów administracji politycznej, kolejowej, pocztowej i samorządowej, ponadto przełowiono cały szereg powiatów, co w łączności z brakiem dawniejszych centrów administracyjnych utrudni między innymi Polsce niezmiernie przeprowadzenie rozrachunków koniecznych ze względu na byłą przynależność Pomorza do Prus.

Wyznaczenie granic we wspomniany co dopiero sposób jest również powodem znacznych trudności przy ustalaniu obecnego obszaru i ludności b. dzielnicy pruskiej. Celem uzyskania pod tym względem ścisłych danych byłoby oczywiście rzeczą najracjonalniejszą zarządzić potrzebne pomiary i przeprowadzić ogólny spis ludności. Ale jak wiadomo, sprawy to bardzo kosztowne, wymagają dużo sił inteligentnych i dlatego tylko w dłuższych odstępach czasu bywają dokonywane. Nadmienię, że pierwszy spis ludności odbędzie się u nas tego roku 30. września, jednak na szczegółowe wyniki jego trzeba będzie dość długo czekać. Co do pomiarów zaś to ich przeprowadzenie nie jest potrzebne, bo powierzchnia utrzymywana jest w ewidencji w urzędach katastralnych z wyjątk-

kiem powiatów częściowo do Polski przyłączonych, w których odnośny urząd katastralny znalazł się po stronie niemieckiej albo z których władze pruskie zabrały akta katastralne i ich wydać nie chcą. Zanim w tych powiatach dokonane zostaną dokładne pomiary wzgl. uzyska się akta od władz pruskich i zanim nastąpi ogólny spis ludności, posługiwać się musimy tak co do obszaru jak i co do liczby mieszkańców naszej dzielnicy datami dawniejszemi podanymi w urzędowych publikacjach pruskich.

Zestawienie tych dat co do powiatów całkowicie Polsce przyznanych jest zupełnie łatwe, trudności zaś zachodzą przy powiatach, przez które pociągnięta została linja graniczna. Tu sumy powiatowe, będące zwykle do dyspozycji, na nic się nie przydadzą, bo nie wiadomo, jak wielką część powiatu zaliczyć do Polski, a jaką do Prus. W tych wypadkach trzeba zejść koniecznie do najmniejszych jednostek administracyjnych, do gmin i obszarów dworskich i trzeba ustalić, które z nich należą do Polski, a następnie dla tychże zestawić obszar i ludność. Dane szczegółowo co do poszczególnych gmin i obszarów dworskich zawierają pruskie Skorowidze gminne, na podstawie więc tego źródła można dokonać odnośnych obliczeń. I właśnie głównie na tern źródle oparte są wyniki cyfrowe podane w niniejszej rozprawie.

Zanim przedstawimy bliżej sposób zestawienia tych wyników i zanim zajmiemy się ich szczegółowem rozpatrzeniem, odpowiedzmy na zarzut nasuwający się sam przez się, że mianowicie daty, oparte na źródłach dawniejszych i tu podane, są już obecnie przestarzałe. Zarzut ten dotyczyć może jednak tylko dat ludnościowych, bo powierzchnia jako taka nie może się ani zmniejszyć ani zwiększyć, dokonane zaś zmiany w granicach gmin (np. Bydgoszcz) i powiatów (wskutek przydzielenia gmin z jednego powiatu do drugiego) zostały przez nas uwzględnione. Co do danych ludnościowych tu przytoczonych, to pochodzą one z r. 1910, kiedy odbył się ostatni normalny spis. Wprawdzie podczas wojny przeprowadzono w Prusach dwukrotnie konskrypcję w r. 1916 i 1917, ale rezultaty tych spisów, nie obejmujące wojska w polu, wykazują w przeważnej części miast i powiatów niższy stan ludności aniżeli w r. 1910. Ponadto rezultaty te nie zostały tak szczegółowo (gminami) opublikowane jak za r. 1910, więc i z tego powodu nie można z nich korzystać i ich użyć do dalszych obliczeń. Pozostają zatem jako jedyne możliwe dane nadające się do naszego użytku wyniki spisu z r. 1910. Trzeba podnieść, że wyniki te na ogół dość trafnie oddają stan liczebny ludności

po wojnie światowej. Wskutek bowiem strat wojennych w ludziach, ogromnego spadku urodzeń i większej śmiertelności osób starszych podczas wojny ludność w naszej dzielnicy jak zresztą i w Niemczech pozostała od r. 1910 do 1919 prawie na tym samym liczebnym poziomie. Co do Niemiec potwierdza to spis przeprowadzony dnia 8. października 1919 r.¹⁾ Dla dzielnicy naszej tablica na str. 445 podaje co prawda wyższe powojenne cyfry ludności,²⁾ ale cyfry te odnoszą się do maja 1920 r. a więc już do późniejszego terminu od ukończenia wojny światowej, zawierają zatem przyrost ludności; który w tym czasie był dość silny głównie wskutek znacznej powojennej podwyżki urodzeń; poza tem cyfry te są niezupełnie wiarygodne, gdyż zebrane zostały w drodze administracyjnej przez starostwa i oparte są na wykazach urzędów cywilnych i policyjnych oraz na ilości rozdanych w powiecie kart żywnościowych, których liczba wykazuje zwykle tendencje przewyższenia liczby ludności faktycznej. Jeżeli wspomniane cyfry mimo ich względnej wartości zostały przez nas w tablicy przytoczone, to nastąpiło to z braku cyfr lepszych z czasów nowszych a następnie celem wykazania, że nawet od tych dość niepewnych dat nie odbiegają zbytnio dane z r. 1910 a niewątpliwie byłyby bardziej do nich zbliżone, gdyby była możliwość wyeliminowania z nich źródeł błędów i uzgodnienia ich z rzeczywistym stanem ludności. To umacnia nas w przeświadczeniu, że wyniki spisu z r. 1910, ilustrujące dość trafnie powojenną liczbę ludności, mogą być przez nas w niniejszej rozprawie użyte bez narażenia się na zarzut, że przytaczamy cyfry przestarzałe. A choćby je nawet nazwano przestarzałymi, to w każdym razie nadają się one do określenia zaludnienia naszej dzielnicy w chwili przejścia administracji przez władze polskie. O to zaś głównie tu chodzi. Tegoroczna bowiem liczba ludności stwierdzona zostanie przez spis dnia 30. września b. r., więc na jej obliczanie według stanu w chwili obecnej silić się nie potrzebujemy! Natomiast jest rzeczą konieczną ustalenie stanu z chwili objęcia przez nas rządów, bo stan ten będzie punktem wyjścia dla wszelkich późniejszych porównań. Pozatem oczywiście do-

¹⁾ Patrz: Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs, Jahrg. 1920, Heft: II.

²⁾ Cyfry te zestawione zostały przez Wydział Statystyczny Departamentu Apropowacji Ministerstwa b. dz. pr. ; podane są w wydawnictwie tegoż Wydziału, przeznaczonem jednak tylko do wewnętrznego użytku urzędowego — patrz Wiadomości Wydziału Stat. Dep. Apropowacji Ministerstwa b. dz. pr. Nr. 2, ex 1920, str. 8—9.

kładne zestawienie obszaru i ludności także z tego względu jest niezbędne, ponieważ oba te czynniki stanowią podstawę wszelkiej administracji i należyta działalność państwowa, samorządowa i społeczna bez znajomości tych czynników jest niemożliwa. Dlatego też według naszego zdania należało się podjąć dość znacznego trudu zestawienia odnośnych danych, aby je następnie podać do ogólnej wiadomości.

A teraz w jaki sposób dane te zostały zebrane i jak się one przedstawiają?

Wielkość przyznanego nam obszaru i liczba mieszkańców tego obszaru zależą oczywiście od granic Traktatem Pokojowym wykreślonych. Jednak Traktat ten w paragrafach 27, 28 i 100 podaje linię graniczną Polski w zarysie dość ogólnym, pozostawiając jej szczegółowe oznaczenie na miejscu dwóm specjalnym komisjom granicznym, jedna większa co do liczby członków ma wytyczyć granice polsko-niemiecką, druga mniejsza granicę polsko-gdańską (Par. 87 i 101 Traktatu). Prace tych komisji nie zostały dotychczas całkowicie ukończone, za ustaloną już obecnie uchodzić może granica zachodnia naszej dzielnicy, wschodnia zaś, przede wszystkim ku Prusom Wschodnim jest dopiero w trakcie regulowania. W obliczeniach tu podanych starano się uwzględnić dotychczasowe wyniki prac obu komisji, jednak z powodu możliwości poczynienia przez komisje jeszcze pewnych, choć na ogół nieznacznych zmian w linii przez Traktat nakreślony przytoczone tu rezultaty uważać należy za tymczasowe. Tymczasowe te rezultaty będą atoli prawdopodobnie tylko mało co odbiegać od definitywnych i w dodatku tylko w bardzo małej liczbie powiatów, tak że podane tu daty nie pretendujące zresztą do ścisłości matematycznej, ale mające umożliwić dokładniejszą orientację w poruszonym przedmiocie do celu tego jako zupełnie odpowiednie niewątpliwie się nadają.¹⁾

Cyfry powierzchni jak i ludności za r. 1910 tu zamieszczone wzięte zostały ze Skorowidza gminnego wydanego przez Pruski Krajowy Urząd Statystyczny na podstawie wyników spisu ludności z dnia 1. XII. 1910.²⁾ Urząd ten wydaje

¹⁾ Pierwsze daty tymczasowe, dotyczące obszaru i ludności 1). dz. pr., zestawiał już w r. 1919 Główny Urząd Statystyczny w Warszawie. Nie zostały one jednak dotychczas szczegółowo opublikowane, jedynie „Miesięcznik Statystyczny” tom I, zeszyt 1—3, przynosi na 4 stronnicach dane sumaryczne co do obu województw, terytoriów plebiscytowych i Wolnego Miasta Gdańska. Dane te nie uwzględniają oczywiście zmian, dokonanych przez komisje graniczne, których wówczas jeszcze nie było.

²⁾ Gemeindelexikon für die Regierungsbezirke Allenstein, Danzig, Marienwerder, Posen, Bromberg und Oppeln. Berlin, 1912. Verlag des Kgl. Stat. Lan.esamts.

Skorowidz gminny dla całego państwa periodycznie co lat 10; ostatni taki Skorowidz wyszedł za r. 1905, następny miał się ukazać dopiero z datkami za r. 1915.¹⁾ Jednak ze względu na to, że władzom pruskim potrzebne się okazały najświeższe daty językowe, wydano również za r. 1910 Skorowidz gminny ale tylko dla 6 obwodów rejencyjnych wschodnich, narodowościowo mieszanych (Olsztyn, Gdańsk, Kwidziń, Poznań, Bydgoszcz i Opole). Dla obwodu wrocławskiego więc i dla powiatów z obwodu tego częściowo do Polski przyłączonych czyli namysłowskiego, sycowskiego i gurowskiego nie ma tego źródła, co do tych powiatów zatem oparto się na wydawnictwie nie urzędowym, na „Śląskim Skorowidzu miejscowości” przynoszącym jednak daty oficjalne za r. 1910.²⁾ Wspomniany Skorowidz gminny podaje dla każdej gminy i dla każdego dominium prócz innych danych przedewszystkiem powierzchnię i ludność ogólną (także ludność według języka i religii), które to głównie cyfry są nam do niniejszej rozprawy potrzebne.

Celem ustalenia przynależności państwowej gmin i dworów w powiatach częściowo Polsce przyznanych wrysowano na mapie o większej podziałce linię graniczną według Traktatu Pokojowego w zgl. według wytyczenia jej przez komisje graniczne. Pracę tę ułatwił nam bardzo Urząd Pomiarów Krajowych w Poznaniu, który według oryginalnych operatów i map komisji granicznych utrzymuje w ewidencji linię graniczną. Następnie z mapy z wrysowaną granicą wypisano gminy i obszary dworskie przydzielone Polsce wzgl. przyłączone do Prus i Gdańska. Dla dalszej kontroli i celem stwierdzenia, czy wypisane gminy i obszary dworskie są rzeczywiście jednostkami administracyjnymi a nie tylko miejscowościami, posłano spisy przyłączonych do Polski gmin i dworów do odnośnych starostw do sprawdzenia. Potem dla jednostek tych zestawiono na podstawie Skorowidza gminnego obszar i ludność i tern samem ukończono odnośne obliczenia.

Trzeba jednak zaznaczyć, że linja graniczna nie zawsze trzyma się granic gmin i obszarów dworskich, że nieraz je przecina. Musimy przyznać, że co do tych wypadków przeważnie nie byliśmy w stanie dokonać dokładnego podziału między Polskę a Niemcy i Gdańsk i dlatego w tych wypadkach z wyjątkiem kilku zaliczono gminy i dominia faktycznie po-

¹⁾ Nie ukazał się z powodu wojny i nie przeprowadzenia spisu w tym roku.

²⁾ Schlesisches Ortschaftsverzeichniss. Achte Auflage, Breslau 1919. Verlag von Willi. Gottl. Korn.

dzielone w całości tam, gdzie położona jest odnośna miejscowość wzgl. główna osada. Ani bowiem Urząd Pomiarów Krajowych ani starostwa nie mają dotychczas odpowiednich danych, by udzielić dostatecznej informacji, jaka w tych wypadkach część obszaru i ludności przypadła Polsce. Fakt ten jest oczywiście źródłem pewnych niedokładności, więc również i z tej przyczyny podane tu cyfry uważać należy za prowizoryczne. Przypuszczalnie jednak te niedokładności, mogące się ewentualnie zaznaczyć w pojedynczych powiatach, wyrównują się w sumie ostatecznej, bo gminy i dominja przecięte linią graniczną liczone raz do Polski, w innych wypadkach zaś do Niemiec i Gdańska. Prawdopodobnie więc rezultaty definitywne, zestawione po dokonaniu dokładnych pomiarów we wszystkich wątpliwych wypadkach, w sumach ostatecznych co do powierzchni województw nie wiele różnić się będą od sum tu przytoczonych.

Po tych uwagach metodycznych przejdźmy wreszcie do krótkiego rozpatrzenia konkretnych wyników. Przedstawia nam je tablica na następnej stronie. W tablicy wykazane zostały powiaty według obecnego podziału administracyjnego i w obecnych ich granicach. Dla każdego powiatu podano jego obecny obszar oraz ludność za r. 1910 i 1920. Daty za r. 1920 już scharakteryzowaliśmy na str. 441, więc odsyłamy czytelnika do tam wypowiedzianych uwag. Celem lepszego uświadomienia omawianych stosunków załączamy jeszcze mapkę powiatów w ich obecnych i dawniejszych granicach.

Jak z tablicy wynika, cały obszar b. dzielnicy pr. wynosi w zaokrągleniu 43.000 km.² a mieszkańców na tem terytorjum jest okragło 3 miliony. Wprawdzie w r. 1910 było na tym obszarze nieco mniej ludności, za to jednak rok 1920 wykazuje cyfrę przewyższającą 3 miliony. Atoli cyfra z r. 1920 jest prawdopodobnie nieco za wysoka, szczególnie na Pomorzu stan rzeczywisty będzie troche niższy. Co do Pomorza wnosić to można) już z tego faktu, że przyrost ludności w okresie 1910—1920 według podanych dat wynosi tam 94.367 dusz, czyli 9.5%, zaś w dwukrotnie ludniejszym województwie Poznańskim absolutnie tylko trochę więcej bo 110.140 dusz, a w odsetkach tylko 5.6%. Krótki rzut oka na ludność powiatów pomorskich w przytoczonych dwóch latach poucza, że gdziekolwiek ludność ta w r. 1920 podana została prawdopodobnie za wysoko jak np. w powiecie gniewskim (35.3% przyrostu), lubawskim (16.5%), świeckim (16%) i t. d. Nie przywiązując do danych z r. 1920 większej wagi, zresztą ich małą wiarygodność już podnieśliśmy, nie zamierzamy ich

z tego powodu bliżej omawiać ani też na ich podstawie badać liczebnego rozwoju ludności za okres wojenny.

Obszar i liczba ludności powiatów b. dzielnicy pruskiej.

Nr. b.	Powiaty	Powierzchnia w hektarach w r. 1921.	Liczba ludności	
			dn. 1/12 1910	w maju 1920.
1.	2.	3.	4.	5.
	I. Województwo Poznańskie.			
1.	Bydgoszcz miasto *)	7 069	96 001*)	98 900*)
2.	Bydgoszcz powiat	133 658	58 168	60 276
3.	Chodzież	89 783	47 537	46 746
4.	Czarnków	77 195	39 031	38 625
5.	Gniezno	56 502	56 250	55 978
6.	Gostyń	60 096	48 326	53 123
7.	Grodzisk	42 955	36 483	38 033
8.	Inowrocław	103 019	77 294	79 943
9.	Jarocin	72 134	51 626	58 791
10.	Kępno	71 299	52 284	56 173
11.	Kościan	60 809	47 325	49 835
12.	Koźmin	45 329	33 519	36 038
13.	Krotoszyn	49 807	46 874	46 159
14.	Leszno	73 988	54 495	52 590
15.	Międzychód	75 279	32 948	33 773
16.	Mogilno	73 306	49 253	52 927
17.	Nowy Tomyśl	81 716	51 305	53 810
18.	Oborniki	108 789	55 880	57 305
19.	Odoianów	62 899	43 945	43 876
20.	Ostrów	41 494	43 887	50 042
21.	Ostrzeszów	57 164	39 301	41 724
22.	Pleszew	48 246	37 362	39 750
23.	Poznań miasto	3 392	156 091	188 231
24.	„ wschód	66 355	49 119	54 331
25.	„ zachód	63 780	43 129	47 796
26.	Rawicz	51 054	51 164	51 932
27.	Śmigiel	55 440	36 383	40 029
28.	Śrem	92 765	57 483	58 113
29.	Środa	79 616	49 176	53 675
30.	Strzelno	61 465	37 620	43 059
31.	Szamotuły	109 346	66 856	69 055
32.	Szubin	91 682	48 304	51 059
33.	Wągrowiec	103 654	52 574	56 687
34.	Witkowo	58 833	29 094	31 210
35.	Wolsztyn	81 540	49 869	49 765
36.	Września	56 191	39 878	43 244
37.	Wyrzysk	116 151	67 219	61 635
38.	Znin	74 049	40 210	39 765
	Razem Woj. Pozn.	2 657 849	1 973 863	2 084 003

*) Ludność w obecnych granicach miasta,

Nr. b.	Powiaty	Powierzchnia w hektarach w r 1921.	Liczba ludności	
			dnia 1.12.10.	w maju 1920
1.	2.	3	4	5.
	II. Województwo Pomorskie.			
1.	Brodnica	106 101	62142	67 228
2.	Chełmno	72 553	50 069	52 507
3.	Chojnice	181 676	74 922	80496
4.	Działdowo	48 578	24 073	21830
5.	Gniew	41740	28 609	38 706
6.	Grudziądz miasto	1987	40 325	43 913
7.	„ powiat	78 007	48 818	51373
8.	Kartuzy	132 080	66 507	71069
9.	Kościerzyna	117 698	53 057	53 624
10.	Lubawa	97 112	59 037	68 774
11.	Puck	58 971	26 803	29 487
12.	Sępólno	61615	30 541	31000
13.	Starogard	105 501	65 427	72 990
14.	Świecie	166 993	89 712	104 033
15.	Tczew	35 053	36 204	41656
16.	Toruń miasto	3 553	46 227	50 685
17.	„ powiat	88 440	59 317	62 670
18.	Tuchola	85 778	33 951	38290
19.	Wąbrzeźno	70 762	49 506	54 000
20.	Wejherewo	78 927	44 936	50219
	Razem Woj. Pomorskie	1 633 125	99Ü 183	1 084 550
	III. Cała b. dzielnica pruska.	4 290 974	2 964 046	3168 553

W stosunku do innych dzielnic polskich dzielnica nasza jest mała tak co do obszaru jak liczby mieszkańców. Przewyższają ją pod tym względem znacznie Małopolska i b. Kongresówka. Małopolska ma powierzchnię prawie dwa razy większą a ludność prawie trzykrotnie liczniejszą, Kongresówka zaś powierzchnię trzykrotnie a ludność czterokrotnie większą. W stosunku do całej Rzeczypospolitej Polskiej dzielnica nasza obejmuje mniejwięcej tylko dziesiątą część obszaru i ludności, ściśle udział jej w ludności wynosi 10.8%, w obszarze nieco więcej bo 11.8%. Chociaż w porównaniu z innymi dzielnicami dzielnica nasza wykazuje skromne rozmiary, to jednak absolutnie tak jej cyfra obszaru jak i zaludnienia jest dość poważna, dorównująca lub nawet przewyższająca cyfry państw niezależnych. Tak np. Szwajcaria, Belgia, Holandia, Danja (bez wysp) mają mniejsze terytorium od b. dzielnicy pruskiej, a co do liczby mieszkańców jest ona mniejsza w całym szeregu państw nowo powstałych jak w Estonji, Łotwie, Litwie, Albanji. Poniższe zestawienie ilustruje nam szczegółowo omawiany codopiero stosunek cyfrowy Wielkopolski i Pomorza do innych ziem polskich.

Obszar i ludność poszczególnych dzielnic.

Ziemie wchodzące obecnie (maj 1921) w skład Rzeczypospolitej Polskiej	Powierzchnia w km. ²		Ludność		Data spisu wzgl. stwierdż. ludności.
	ogółem	‰	ogółem	%	
B. dzielnica pruska	42 910	11,8	2 964 046	10,8	1. 12. 1910
B. Kongresówka ¹⁾	128 473 ⁴⁾	35,2	12 631 392 ⁴⁾	46,0	1. 1. 1911
Małopolska ²⁾	79 080 ⁵⁾	21,6	8 050 555 ⁵⁾	29,3	31. 12. 1910
Śląsk Cieszyński ³⁾	1002	0,3	142 585	0,5	31. 12. 1910
3 Wojew. wschodnie ³⁾	113 752	31,1	3 683 568	13,4	1919 i 1920
Całe państwo:	365 217	100,0	27 472 146	100,0	

Źródła: ¹⁾ Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej (w druku) str. 32; ²⁾ Miesięcznik Statystyczny, tom U, zeszyt 1-2; ³⁾ ludność według Miesięcznika Statystycznego, tom I, zeszyt 1-3 a obszar według własnych obliczeń; ⁴⁾ z częścią, b. gubernji grodzieńskiej a bez części b. gubernji suwalskiej; ⁵⁾ ze Spizem i Orawą.

Oba województwa b: dzielnicy pruskiej różnią się między sobą tak pod względem obszaru jak i ludności. Pomorze ma mieszkańców o połowę mniej od Wielkopolski, zaś co do obszaru, to stosunek dla Pomorza jest nieco korzystniejszy, bo obszar jego wynosi trochę ponad $\frac{3}{5}$ obszaru województwa poznańskiego. Ostatnie pod względem wielkości odpowiada przeciętnej wielkości województw w państwie. Po wyeliminowaniu bowiem Warszawy nie objętej organizacją wojewódzką i Śląska Cieszyńskiego mającego stanowić jedno województwo ze Śląskiem Górnym, przypada przeciętnie na województwo w państwie okragło 26.000 'km. i 1.900.000 mieszkańców. Wielkopolska wykazuje cyfry prawie te same. Pomorze zaś ma, cyfry daleko niższe, ale też jest ono jednym z najmniejszych województw. Jeżeli na podstawie źródeł podanych pod tabelką poprzednią zestawimy dla celów porównawczych obszar i ludność naszych wielkich okręgów administracyjnych, otrzymamy następujące daty:

	Powierzchnia w km. ²	Ludność
Woj. poznańskie .	26.579	1.973.863
„ pomorskie .	16.331	990.183
Warszawa miasto	121	895.435
Woj. warszawskie	29.310	2.503.198
„ łódzkie . .	19.034	2.587.834
„ kieleckie	25.736	2.756.822
„ lubelskie	31.160	2.507.320
„ białostockie	<u>23.112</u>	<u>1.380.783</u>
Do przeniesienia	171.383	15.595.438

Z przeniesienia	171.383	15.595.438
Śląsk Cieszyński	1.002	142.585
Woj. krakowskie	17.448	2.057.757
„ lwowskie	27.024	2.866.321
„ stanisławowskie	18.368	1.513.390
„ tarnopolskie	16.240	1.613.087
„ nowogrodzkie		1.468.889
„ poleskie	113.752	722.419
„ wołyńskie	...	1.492.260
Całe państwo	365.217	27.472.146

Mniejsze okręgi administracyjne, a więc powiaty wykazują między sobą co do swej wielkości różnice bardzo znaczne. Fakt przedzielenia niektórych dawniejszych powiatów linją graniczną i przyłączenia tylko części powiatu do Polski różnice te jeszcze pogłębił. Powiaty bowiem częściowo do Polski przyłączone stanowią przeważnie powiaty samodzielne, oczywiście rozmiary ich są nieraz bardzo małe. Jak rzut oka na tablicę na str. 445 i 446 poucza, waha się wielkość powiatów co do obszaru swego między 356 km.² (Tczew) a 1817 km.² (Chojnice), miast wyodrębnionych z organizacji powiatowej tu oczywiście nie uwzględniamy. Co do cyfry mieszkańców to nie uwzględniając znowu miast waha się ta w poszczególnych powiatach między liczbą 24.073 (Działdowo) a 89.712 dusz (Świecie). Przeciętnie przypada u nas na powiat z uwzględnieniem miejskich powiatów 740 km.² a ludności 51.000. Na ogół w Polsce mamy powiaty dwa razy! większe, przeciętnie przypada bowiem na 1 powiat w całym państwie¹⁾ powierzchni 1380 km.², a ludności okragło 104.000. Nie potrzeba podnosić, że przy małych powiatach, jakie mamy w b. dzielnicy pruskiej, administracja powiatowa może już z tych względów działać sprawniej i intensywniej aniżeli przy powiatach dużych, jakie mamy w Małopolsce a przede wszystkim w b. Kongresówce i na ziemiach wschodnich.

¹⁾ Powiatów miejskich i wiejskich jest 264, a mianowicie w b. dz. pruskiej 58, w b. Kongresówce 86, na ziemiach wschodnich 32, w Małopolsce 84 i na Śląsku Cieszyńskim 4 licząc tu i części dawniejszych powiatów.

Widzieliśmy już, że Małopolska i b. Kongresówka! przewyższają naszą dzielnicę stosunkowo bardziej pod względem ludności aniżeli co do obszaru. Pochodzi to stąd, że wymienione dwie dzielnice posiadają daleko gęstsze zaludnienie aniżeli Wielkopolska i Pomorze. Warto podnieść fakt mało na ogół znany, że b. dzielnica pruska wyłączając ziemie wschodnie, ma najrzadszą ludność z ziem polskich. Kiedy w Małopolsce przypada na 1 km.² 102, w b. Królestwie 98 mieszkańców, to w b. dzielnicy pruskiej jest ich na tej samej jednostce obszaru tylko 69. Oczywiście w stosunku do ziem wschodnich, gdzie cyfra gęstości wynosi tylko 32, jest to zaludnienie jeszcze znaczne.

Zaludnienie obu województw jest nierówne, Wielkopolska ma ludność gęstsza od Pomorza. W województwie poznańskim przypada na 1 km.² 74 mieszkańców, w województwie pomorskim zaś tylko 61. Na ogół najgęściej zaludniona jest południowa część naszej dzielnicy czyli b. obwód rejencyjny poznański (79 mieszk. na 1 km.²), dalej idzie już ze słabszym ale zawsze jeszcze znacznym zaludnieniem) pas powiatów wschodnich nad b. granicą ku Królestwu, nad Wisłą i po prawym jej brzegu położonych, najrzadszą zaś ludność przeważnie poniżej 50 mieszkańców na 1 km.² mają powiaty północno-wschodnie głównie nad granicą niemiecką rozłożone od Bydgoszczy i Sępólna aż do Pucka. Na Pomorzu prawy brzeg Wisły ma daleko gęstszą ludność bo 78 mieszkańców na 1 km.² aniżeli lewy brzeg, gdzie odnośna cyfra wynosi tylko 51. Jeżeli cyfry gęstości zaludnienia uwidocznimy sobie na mapie powiatowej, to wyraźnie wystąpi fakt najgęstszego zaludnienia w powiatach południowo-wschodnich i drugie zjawisko charakterystyczne a mianowicie obniżanie się gęstości zaludnienia ku północnemu zachodowi.

Główną przyczyną zaobserwowanych różnic w gęstości zaludnienia powiatów zdaje się być urodzajność gleby. Kto zna jakość gleby dzielnicy naszej i porówna poniższe szczegółowe daty gęstości zaludnienia w powiatach, ten przyzna słuszność naszemu twierdzeniu. Oczywiście powiaty miejskie jak i powiaty z większymi miastami (Tczew, Gniezno, Ostrów), gdzie właśnie odnośne skupienie miejskie decyduje o wysokości cyfry, trzeba przy terri porównaniu zaludnienia i urodzajności gleby wyeliminować. Gęstość zaludnienia w powiatach poszczególnych przedstawia się następująco:

Nr. bież.	Powiaty	Na 1 km. ² mieszkańców	Nr. bież.	Powiaty	Na 1 km. ² mieszkańców
	A. Woj. Poznańskie		33	Wągrowiec	51
1	Bydgoszcz miasto	1358	34	Witkowo	49
2"	" powiat	44	35	Wolsztyn	61
3	Chodzież	53	36	Września	71
4	Czarnków	51	37	Wyrzysk	58
5	Gniezno	100	38	Znin	54
6	Gostyń	80		Całe Woj. Poznańskie	74
7	Grodzisk	85			
8	Inowrocław	75		B. Woj. Pomorskie.	
9	Jarocin	72	1	Brodnica	59
10	Kępno	73	2	Chełmno	69
11	Kościan	78	3	Chojnice	41
12	Koźmin	74	4	Działdowo	50
13	Krotoszyn	94	5	Gniew	69
14	Leszno	74	6	Grudziądz miasto	2 029
15	Międzychód	44	7	" powiat	63
16	Mogilno	67	8	Kartuzy	50
17	Nowy Tomyśl	63	9	Kościerzyna	45
18	Oborniki	51	10	Lubawa	61
19	Odolanów	70	11	Puck	45
20	Ostrów	106	12	Sępólno	50
21	Ostrzeszów	69	13	Starogard	62
22	Pleszew	77	14	Świecie	54
23	Poznań miasto	4 619	15	Tczew	103
24	" wschód	74	16	Toruń miasto	1301
25	" zachód	68	17	" powiat	67
26	Rawicz	100	18	Tuchola	40
27	Śmigiel	66	19	Wąbrzeźno	70
28	Śrem	62	20	Wejherowo	57
29	Środa	62		Całe Woj. Pomorskie:	61
30	Strzelno	61		Cała b. dz. pruska:	69
31	Szamotuły	61			
32	Szubin	53			

A teraz odpowiedzmy jeszcze na pytanie stanowiące punkt wyjścia naszych rozważań i poruszone zaraz na wstępie: jaką część b. Księstwa Poznańskiego i b. Prus Królewskich otrzymała Polska, jakie części odeszły do Niemiec i jak się przedstawiają dawniejsze powiaty, przez które pociągnięta została linja graniczna.

Stan pod tym względem co do obu województw wzgl. b. prowincji jest następujący : obszar w ha ludność

W. Ks. Poznańskie	2.899.152	2.099.831
Woj. poznańskie	<u>2.657.849</u>	<u>1.973.863</u>
Zatem mniej o	241.303	125.968
Prusy Królewskie.	2.555.464	1.703.474
Woj. pomorskie.	<u>1.633.125</u>	<u>990.183</u>
Zatem mniej o	922.339	713.291

Województwo poznańskie jest więc o 8% mniejsze od b. prowincji poznańskiej, zaś mieszkańców ma 6% mniej; woj. pomorskie natomiast jest mniejsze od dawniejszych Prus Zachodnich aż o 36% a mieszkańców ma mniej nawet o 42%. Straty jednak właściwych prowincji na rzecz Niemiec są jeszcze nieco wyższe od tu podanych, ponieważ oba województwa obejmują pewne przestrzenie z innych prowincji a mianowicie ze Śląska (48.927 ha i 26.493 ludności) i z Prus Wschodnich 48.578 ha i 24.073 ludności). Te przestrzenie więc trzeba najprzód odjąć od obu województw i dopiero potem można przeciwstawiać byle prowincje i powstałe na nich województwa, aby odpowiedzieć na pytanie, ile z pierwszych odcięto do Niemiec wzgl. także do Gdańska. Po przeprowadzeniu tego rachunku okazuje się, że strata Ks. Poznańskiego wynosi ogółem 290.230 ha (10%) i 152.461 (7%) ludności zaś strata Prus Królewskich 970.917 ha (38%) i 737.364 (43%) ludności.

Z poszczególnych powiatów dawniejszego Księstwa Poznańskiego przyłączono do Polski całkowicie 35 powiatów, z Prus Królewskich tak samo 12 powiatów, Prusom całkowicie przydzielono z Ks. Poznańskiego 1 powiat, z Prus Królewskich Niemcom i Gdańskowi całkowicie 8 powiatów, wreszcie podzielonych zostało z Księstwa Poznańskiego między Polskę a Prusy 6 powiatów, z Prus Królewskich, między Polskę a Niemcy i Gdańsk 9 powiatów. Ponadto ze Śląska podzielone zostały między Polskę a Niemcy 3 powiaty, z Prus Wschodnich tak samo 1 powiat. Jak w szczególności przedstawia się podział ten co do obszaru i ludności w poszczególnych powiatach, wykazuje poniższe zestawienie.

	Obszar w ha przyłączony			Ludność przyłączona		
	do Polski	do Niemiec	do Gdańska	do Polski	do Niemiec	do Gdańska
A. Wielkopolska.						
a) 35 powiatów całkowicie do Polski	2 300 605	—	—	1 780 911	—	—
b) 1 powiat (skwierzyński) całk. do PLUS przyłączony	—	65 645	—	—	21620	—
c) 9 powiatów podzielonych:						
	89 783	19 498	—	47 537	28 483	—
	45 013	86.968	—	22 81	20 106	—
3. Wieleń	32 182	44 035	—	16 850	16 803	—
	40 459	74 269	—	21074	32 232	—
	81540	22153	—	49 69	13 251	—
	19 340	28 378	—	8 948	19 996	—
7. Gurów (ze Śląska)	3 625	64 289	—	1 609	32 166	—
8. Syców	39 174	42105	—	20 519	27 895	—
-9. Namysłów	6128	52 274	—	4 365	29 087	—

	Obszar w ba przyłączony			Ludność przyłączona		
	do Polski	do Niemiec	do Gdańska	do Polski	do Niemiec	do Gdańska
B. Pomorze.						
a) 12 powiatów całkowicie do Polski	935 012	—	—	631079	—	—
b) 8 powiatów całkowicie do Niemiec i Gdańska przyłączonych ¹⁾	—	452 884	125 077	—	271605	248 582
c) 10 powiatów podzielonych :						
	140 981	786	—	63 543	180	—
	40 745	173 152	—	11379	55 778	—
	5 587	—	36 661	8189	—	50 317
	126 493	1468	11762	63318	466	6 107
	117 698	—	631	53 057	—	2 919
	41740	54169	—	28 609	39 817	—
	35 053	—	11646	36 264	—	6 519
	79 678	4 645	899	45191	1414	15 015
9. Złotowo	61615	91467	—	30 541	38 645	—
10. Nibork (z Prus Wsch.)	48 578	115057	—	24073	35 743	—

¹⁾ Są to powiaty: Brodnica, Chełmno, Grudziądz m. i pow., Iubawa, Puck, Starogard, Świecie Toruń m. i pow., Tuchola i Wąbrzeźno.

²⁾ Są to powiaty: Gdańsk m. i Gdańsk dolny, Elbląg m. i pow., Malborg, Susz, Sztum i Wałcz.

Z powiatów częściowo do Polski przyłączonych stanowią nadal samoistne powiaty: chodzieski, babimojski nazywany obecnie wolsztyńskim, chojnicki, kartuski, kościerzyński, kwidzyński czyli obecnie gniewski, tczewski, wejherowski, złotowski czyli obecnie sępoleński i niborski nazywany obecnie działdowskim. Co do reszty powiatów częściowo Polsce przyznanych, to połączono powiaty czarnkowski i wieleński w jeden powiat czarnkowski, międzyrzecki przyłączono częściowo do Nowego Tomyśla częściowo do Międzychodu, wschowski do Leszna, gurowski do Leszna i Rawicza, sycowski do Kępna, Ostrzeszowa i Odolanowa i namysłowski do Kępna; na Pomorzu człuchowski przyłączono do Chojnic, gdański górny częściowo do Kartuz a częściowo do Kościerzyny. Stosunki te ilustruje szczegółowo załączona na następnej stronie mapka powiatowa, linje kropkowane na niej oznaczają dawniejsze granice powiatów.

Aby co do powiatów częściowo Polsce przyznanych dać czytelnikowi możliwość kontroli naszych obliczeń a następnie by ułatwić przeliczanie innych stosunków (przeźrzeni poszczególnych rodzajów upraw, zasiewów i zbiorów, bydła, stosunków zawodowych i t. d.) w zastosowaniu do obecnych granic powiatów, podajemy poniżej, które gminy i obszary dworskie w zgl. ich części przydzielone zostały do Polski wzgl. do Niemiec i Gdańska. Powierzchni! i ludności tych gmin i dworów nie wykazujemy, bo łatwo je znaleźć w skorowidzach gminnych, jedynie dla gmin i dominjów przedzielonych linją graniczną podajemy odnośne daty, o ile je zdołano uzyskać.

Dawniejszy powiat chodzieski został do Polski przyłączony prawie w całości z wyjątkiem 5 gmin: Piła, Motylewo, Skórka, Stobno i Ujskie Olędry oraz z wyjątkiem 4.504 ha. przeważnie lasów z obszaru dworskiego Żelgniewo.

Z b. pow. czarnkowskiego otrzymała Polska następujących 34 gmin i 16 obszarów dworskich: a) gminy Czarnków, Antoniewo, Białężyn, Brzeźno, Ciszkowo, Dębe, Gębice, Gębiczyn, Goraj, Góra, Grzępy, Hamrzysko, Huta, Kamionka, Klempicz, Krucz, Kruszewo, Kru-teczek, Lubasz, Marunowo, Mikołajewo, Miłkowo, Miłkówko, Nowina, Osuch, Prusinowo, Romanowo Dolne, Romanowo Górne, Sarbia, Sarbka, Sokołowo, Stajkowo, Śmieszkowo, Walkowice.

b) obszary dworskie: Białężyn, Brzeźno, Bzowo, Ciszkowo, Dębe, Gębice, Krucz, Kruszewiec, Lubasz, Marunówko, Promno, Prusi-nowo, Sławno, Stajkowo, Śmieszkowice, Władysławowo.

Z b. powiatu wieleńskiego przyłączono do Polski 16 gmin i 6 obszarów dworskich, należących obecnie do powiatu czarnkowskiego, a mianowicie:

a) gminy Wieleń, Biała, Bronice, Chełst, Drawsko, Gulcz, Kamien-nik, Kwiejce, Kwiejce Nowe, Marylin, Mężyk, Miąły, Pęckowo, Piłka, Rosko, Wrzeszczyna;

b) obszary dworskie: Drawski Młyn, Drawsko, Łaski, Maciejewo, Potrzebowice, Zawada.

Z b. powiatu międzyrzeckiego przyłączono do Polski 41 gmin i 6 obszarów dworskich, a mianowicie I) do obecnego powiatu międzychodzkiego:

a) gminy Dormowo, Głazewo, Krzyżkówko, Lewice, Łowyń, Silna, Stoki, Święchocin;

b) obszary dworskie Głazewo i Lewice;

2) zaś do obecnego powiatu nowotomyskiego:

a) gminy: Zbąszyń, Chojnik, Chrośnica, Czeskie Nowe, Czeskie Stare, Grubsko, Jabłonka Stara, Jastrzębsko Stare, Jastrzębsko Nowe, Lewiczynek, Łęczno, Łomnica, Lubień, Miedzichowo, Nądnia, Nowa-wieś Zbąska, Nowydwór, Pachy, Perzyny, Piotry, Prądówka, Przy-chodzko, Przyprostynia, Silna Nowa, Stary Folwark, Stefanowice, Ste-fanowo, Strzyżewo, Szklarka Trzielska, Toczeń, Zachodzko, Zakrzewko, Zawada;

b) obszary dworskie: Łomnica, Nowydwór, Perzyny i Stefanowo.

Z b. powiatu babińskiego przyłączono do Polski większą część, stanowiącą obecnie powiat wolsztyński, z wyjątkiem następują-cych 24 gmin i 7 obszarów dworskich:

a) gminy: Babimost, Kargowa (Unruhstadt), Bagno, Ciosaniec, Chwalim, Droniki, Jaromierz Nowy, Jaromierz Stary, Kargowa, Kramsko Nowe, Kramsko Stare, Krzyż, Łupice, Obrza Stara, Podmokle Wielkie, Podmokle Małe, Rudna, Spokojna, Świetno, Sieniawa, Ujście Nowe, Ujście Stare, Wilcza, Wojnowo.

b) obszary dworskie: Babimost, Belwitz, Kargowa, Kramsko Nowe, Stöckelheide, Wielkowieś, Wojnowo.

Z b. powiatu wschowskiego przyłączono do Polski 18 gmin i 8 obszarów dworskich, które obecnie należą do powiatu leszczyńskiego, a mianowicie:

a) gminy: Brenno, Bukowiec Górny, Długie Nowe, Dominice, Go-łanice, Grotniki, Jezierzycze Kościelne, Krzycko Małe, Krzycko Nowe, Krzycko Wielkie, Miastko, Niechłód, Potrzebowo, Sądzia, Wijewo, Wło-szakowice, Zaborowice, Zbarzewo;

b) obszary dworskie: Gołanice, Krzycko Małe, Niechłód, Potrzebowo, Wijewo, Włoszakowice, Zaborowiec, Zbarzewo.

Ze śląskiego powiatu gurowskiego przyłączono do Polski do obecnego powiatu leszczyńskiego gminy Jabłonna, Kaczkowo, Rojęczyn, oraz obszary dworskie Jabłonna i Rojęczyn, zaś do obecnego powiatu rawickiego gminę i obszar dworski Trzebosz.

Ze śląskiego powiatu sycowskiego przyłączono do Polski 41 gmin i 28 obszarów dworskich, a mianowicie:

1) do obecnego powiatu odolanowskiego:

a) gminy: Czesławice, Cieszyn, Dobrzec, Hetmanów, Chojnik, Janisławice, Jesiona, Kotowskie, Kalkowskie, Kąty Śląskie, Kocina, Konradów, Kuźnica Kącka, Marjak, Pawłów, Szklarka, Sośnie;

b) obszary dworskie: Cieszyn, Dobrzeć, Kałkowskie, Kąty Śląskie, Kocina, Konradów, Kuźnica Kącka, Marjak, Pawłów, Szklarka, Sośnie;

2) do obecnego powiatu ostrzeszowskiego:

a) gminy: Frużów, Mąkoszyce, Niwki Książęce, Rybin;

b) obszary dworskie: Mąkoszyce, Niwki Książęce i Rybin;

3) do obecnego powiatu kępińskiego:

a) gminy: Bralin, Bałdowice, Chojęcín, Czermin, Domasłów, Gola, Koza Wielka, Marcinki, Miechów, Mnichowice, Nosale, Nowawieś Książęca, Perzów, Pisarzowice, Słupia pod Bralinem, Tabor Wielki, Tabor Mały, Trębaczów, Turkowy, Zbuczyna;

b) obszary dworskie: Bałdowice, Bralin, Chojęcín, Domasłów, Koza Wielka, Marcinki, Miechów, Nosale, Nowawieś Książęca, Perzów, Pisarzowice, Trębaczów, Turkowy, Zbuczyna.

Ze śląskiego powiatu namysłowskiego przyłączono do Polski i to do powiatu kępińskiego 10 gmin i 6 obszarów dworskich, a mianowicie:

a) gminy: Rychtal, Darnowiec, Droszki, Krzyżowniki, Proszów, Sadogóra, Skoroszów, Stogniewice, Zgorzelec, Buczek;

b) obszary dworskie: Buczek Mały, Buczek Wielki, Sadogóra, Zgorzelec, Skoroszów, Droszki.

Na Pomorzu dawniejszy powiat chojnicki przyłączono do Polski prawie całkowicie, z wyjątkiem 3 obszarów dworskich: Jęcznik Mały, Makowy i Platendynk, położonych odrębnie jako enklawy w niemieckiej części powiatu człuchowskiego.

Z b. powiatu człuchowskiego przyłączono do Polski 19 gmin i 5 obszarów dworskich, które obecnie należą do powiatu chojnickiego, a mianowicie:

a) gminy: Borowy Młyn, Borzyszkowo, Brzeźno, Glišno, Kełpin, Kiedrowice, Konarzyni, Konarzynki, Łąkie, Lipnica, Luboń, Mielno, Ostrowit, Osusznica, Prądzona, Prądzonka, Zapcań, Wojsk, Zielona Chocina;

b) obszary dworskie: Chociński Młyn, Ciecholewy, Kiedrowice, Konarzynki, Żychce.

Z b. powiatu Gdańska górnego przyłączono do Polski 4 gminy i 7 obszarów dworskich, które należą obecnie do powiatu kartuskiego, a mianowicie:

a) gminy: Bysewo, Klukowo, Rębiechowo i Sulmin;

b) obszary dworskie: Czaple, Kokoszki, Leżno, Lniska, Maternia, (473 ha.), Owczarnia i 230 ha. z Oliwy leśnictwo.

Z dawniejszego powiatu kartuskiego odłączono do Niemiec tylko gminę Żukówki, zaś do Gdańska 17 gmin i 4 obszary dworskie, a mianowicie:

a) gminy: Buszkowy Górne, Czapielsk Mały, Dypendal, Górna Huta, Górna Kalbuda, Klonowo Dolne, Majdany, Marszewo, Nowawieś, Ostrożki, Pomlewo, Prągowo, Stęgwałd, Szembek, Szklana Góra, Ząbrzc Dolny, Ząbrzc Górny, ponadto 25 ha. z Niestępowa;

b) obszary dworskie: Buszkowy Dolne, Czapielsk Wielki, Przywidz, Stęgwałd leśnictwo i 100 ha. z Lapina.

Z b. powiatu kościerzyńskiego odłączono do Gdańska 12 gmin i 3 obszary dworskie, a mianowicie:

a) gminy: Barhuta (596 ha. i 239 mieszkańców), Czarna Huta, Granicznik, Kierzkowo, Olszanka, Osenkop, Piekło Dolne, Piekło Górne, Strzępowo, Sucha huta (391.9 ha. i 273 mieszkańców), Świniebudy, Szarahuta;

b) obszary dworskie Pawłowo (846.8 ha. i 443 mieszkańców), Strzępowo i Świniebudy.

Ponadto odłączono małe kawałki z gmin Polsce przyznanych, i tak z Szumlesina król. 12.3 ha., z Skrzydówka 8.8 ha. i z Nowego Wieca 43.5 ha i 10 mieszkańców.

Z b. powiatu kwidzyńskiego przyłączono do Polski 47 gmin i 22 obszarów dworskich, które obecnie stanowią powiat gniewski, i są następujące:

a) gminy: Gniew, Aplinki, Bursztych, Ciepłe, Dąbrówka, Dzierżążno, Gogolewo, Gręblin, Janiszewko, Janowo, Jaźwiska, Jeleń Król., Kamionka, Kierwałd, Kościelna Jania, Kotło, Kramrowo, Kuchnia, Kurstyn, Łalkowy, Leśnia Jania, Lichtental, Lignowy, Lipiagóra, Małe Półko, Małe Gronowo, Małe Walichnowy, Międzyłęż folw., Milewko, Nowe Lignowy, Nowy Międzyłęż, Opalenie, Piaseczno, Pieniążków, Polskie Gronowo, Półwieś, Rakówiec, Rozgarty, Rudno, Rynkówka, Stary Międzyłęż, Szprudowo, Tymawa, Wielkie Gronowo, Wielkie Walichnowy, Wielki Gare, Włosienica.

b) obszary dworskie: Bielsk, Brody Młyn, Brody Polskie, Brody Niemieckie, Cierpice, Fraça, Gniew Domena, Janiszewo, Jeleń Szlachecki, Kopytkowo, Kozielec, Krausenhof nadleśnictwo. Łalkowy, Leśnia Jania, Milewko, Opalenie, Ostrowite, Smarzewo, Smętowo, Smętówko, Stara Jania, Wyremby.

Z b. powiatu tczewskiego przyłączono do Polski następujących 25 gmin i 35 obszarów dworskich:

a) gminy: Tczew, Bałdowo, Brzusce, Czatkowy (500 ha. i 187 mieszkańców), Dąbrówka, Dalwin, Godziszewo, Gorzędziej, Łąki, Lubiżewo, Malenin, Małzewo, Mieścina, Miłobądz, Pelplin, Pomyje, Rajkowy, Rokitki, Rukosin, Siwiątka, Suchostrzygi, Słońca Wielka, Subkowy, Szczerbiecin, Turza Mała, Turza Wielka;

b) obszary dworskie: Bojary, Boroszewo, Bukowiec, Czarlin, Damaszk, Gniszewo, Gołębiewko, Goszyn, Knybawa, Kobierzyn, Liniewko, Łukocin, Małzewko, Mały Gare, Miłobądz, Narkowy, Nowydwór, Owczarki, Pelplin nadleśn., Radostowo, Ropuchy, Rościszewo, Śliwiny, Słońca Mała, Stanisławie, Prądnica, Subkowy, Szpęgawa, Swarozyn, Waćmierz, Waćmierz, Wętkowy, Wielgłowy, Wola, Zajczkowo.

Z b. powiatu wejherowskiego odłączono do Gdańska gminę Sopot, zaś do Niemiec gminę Okalice i 8 obszarów dworskich: Brzyzno, Czymanowo, Foliszczyk, Kołkowo, Opalimo, Prusewo, Rybno, Strzebielinko.

Przyznana Polsce gminę i obszar dworski Nadole przyłączono do powiatu puckiego.

Z b. powiatu złotowskiego przyłączono do Polski 52 gmin i 16 obszarów dworskich, które tworzą obecny powiat sępoleński, a mianowicie:

a) gminy: Kamień, Sępólno, Więcbork, Cerekwica Wielka, Cerekwica Mała, Dąbrowa, Dębowiec, Dziechowo, Iłowo, Jastrzębiec, Jazdrały, Komierowo; Klocbudy, Lilienheke, Lipowe budy, Lubcza, Lutowo, Lutówko, Niechórz, Nowydwór, Obkas, Obodowo, Obodowo Dęby, Orle, Peperzyn, Piaseczno, Płocicz, Przepałkowo, Radońsk, Rogalin, Schönhorst, Seemark, Sitno, Śmiełowo, Sośno, Suchorączek, Sypniewo, Wałdowo, Wałdówko, Wałdowo Nowe, Wielowice, Wielowiczko, Wilkowo, Wiśniewo, Wiśniewko, Witkowo (1007 ha.), Witunia, Włóścibórz, Wysoka, Zakrzewko, Zalesie, Zboże;

b) obszary dworskie: Iłowo, Jastrzębie, Kamień, Karolewo, Komierowo, Lutówko, Młynki, Przepałkowo, Rogalin, Skarpa, Sośno, Suchorączek, Sypniewo, Trzciany, Wałdówko, Zalesie.

Z wschodnio-pruskiego powiatu niborskiego przyłączono do Polski 44 gmin i 21 obszarów dworskich, które tworzą obecny powiat działdowski, a mianowicie:

a) gminy: Działdowo, Białuty, Brodowo, Bursz, Burkart, Chorap, Dzwierzna, Filice, Gralewo, Gródki, Iłowo, Kisiny, Klęczkowo, Komorniki, Koszelewy, Krasnoląka, Kraszewo, Mały Łęck, Wielki Łęck, Kurki, Murawki, Narzym, Niestoja, Nowawieś, Pierławki, Płońska, Pryoma, Prusy, Przełęk Mały, Purgałki, Rutkowice, Rywoczyny, Szęków, Skurpie, Sochy, Szczepka, Uzdowo, Turza Wielka, Wierzbów, Wilamowo, Wądzyn, Wysoka, Polskie Zakrzewo, Żabiny.

b) obszary dworskie: Białuty, Borowo, Dwukoła, Gralewo, Gródki, Koszelewy, Koszelewki, Kramarzewo, Księżydwór, Wielki Łęck, Myśleta, Narzym, Przełęk Wielki, Rywoczyny, Rutkowice, Szczupliny, Tuczki, Turza, Wesołowo, Wądzyn, Żabiny.